

مبحث معرب و مبني انواع اعراب حدفاصل بين صرف و نحو است و هر ساله بصورت مستقيم يا غير مستقيم (۲-۳) را به خود اختصاص مي‌دهد. اين مبحث براي پيدا كردن (نقش)ها و همچنين حل پرسش‌هاي شكل (حركت‌گذاري) بسيار حائز اهميت است. يك دانش‌آموز بايد فعل‌هاي مبني و اسم‌هاي مبني را هم خوب، به خاطر بسپارد.

معرب و مبني

و انواع اعراب

فصل ۴

فصل چهارم: معرب و مبنی و انواع اعراب

۱. معرب و مبنی:

کلمه از نظر این که حرکت حرف آخر آن بر حسب موقعیت آن در جمله تغییر می‌کند یا نه، به معرب (حرکت‌پذیر) و مبنی (دارای حرکت ثابت) تقسیم می‌گردد.

نمودار ۱۱: معرب و مبنی و انواع کلمات مبنی

معرب: کلمه‌ای است که علامت اعراب آن، متناسب با موقعیت جمله تغییر می‌کند.

انواع اعراب

- رفع: ُ
- نصب: َ
- جر: ِ
- جزم: ْ

انواع بناء

- مبنی بر ضم: ُ
- مبنی بر فتح: َ
- مبنی بر کسر: ِ
- مبنی بر سکون: ْ

- ۱. ضمائر
- ۲. اسم‌های اشاره (به جز در مثنی)
- ۳. اسم‌های موصول (به جز در مثنی)
- ۴. ادوات شرط
- ۵. اسامی استفهام ...

اسم

مبنی: کلمه‌ای است که حرکت آخر آن در شرایط مختلف، ثابت باشد.

- ماضی: همه‌ی صیغه‌ها
- امر مخاطب: ۶ صیغه امر مخاطب
- مضارع: فقط دو صیغه جمع مؤنث

فعل

انواع کلمات مبنی

حروف ← همه‌ی حروف، (چه عامل چه غیرعامل) مبنی هستند.

به چند سؤال درباره‌ی **معرّب** و **مبنی** توجه کنید:

۱ «مبنی بر چیست» با «محلّاً چیست» چه فرقی با هم دارند؟

به مثال‌های زیر توجه کنید:

* **انْتِ نَاجِحٌ** ← انت: مبنی بر فتح - چون مبتدا است ← محلّاً مرفوع

* **رایتُ هذه التلميذة** ← هذه: مبنی بر کسر - چون (مفعول به) است ← محلّاً منصوب

بنابراین در «مبنی بر چیست»، به ظاهر، کلمه را بدون در نظر گرفتن موقعیت و نقش کلمه در جمله مدنظر قرار می‌دهیم اما در (محلّاً ...) به نقش و موقعیت جمله توجه می‌کنیم.

۲ آیا همه‌ی اسم‌های اشاره یا (موصول)‌ها مبنی‌اند؟

همان‌طور که در نمودار صفحه‌ی قبل اشاره شد، اسامی اشاره و موصول‌ها مبنی هستند مگر این‌که مثنی باشند. به مثال توجه کنید:

هاتان التلميذتان ... (هاتان: معرب و مبتدا و مرفوع با «الف»)

۳ کدام (ظرف)‌ها مبنی‌اند و کدام‌ها معربند؟

ظرف‌ها از قبیل (عندّ، فوق، تحت، أمام، بین ...) معربند به‌جز:

[إِذَا، الْآنَ، أَمْسَ (فردا)، حَيْثُ (جایی‌که)، نَحْوَ، أَيْنَ (کجا)، مَتَى (کی)، لَدُنْ (نزد)]

۴ کدام فعل‌ها معرب و کدام فعل‌ها مبنی‌اند؟

همان‌طور که در نمودار صفحه‌ی قبل، اشاره شد فعل‌های مبنی عبارتند از:

(الف) تمام افعال ماضی

(ب) تمام فعل‌های امر مخاطب

(ج) صیغه‌های جمع مؤنث از فعل مضارع

نکته ۱: فعل‌های مضارع منصوب مانند (أَنْ يَعْرِفُوا، أَنْ يَكْتُبَا، ...) و مضارع مجزوم مانند (لَمْ يَذْهَبُوا، لِيَذْهَبْ، ...) مانند خود مضارع معربند مگر در صیغه‌های جمع مؤنث.

۵ اگر کلمه‌ی مبنی را به ما بدهند و بپرسند مبنی بر چیست، چگونه عمل می‌کنیم؟

حرکت آخرین حرف اصلی را معیار قرار می‌دهیم به مثال‌ها توجه کنید:

هؤلاء: مبنی بر کسره	ذهَبَ: مبنی بر فتحه
اولئك: مبنی بر فتحه	أَكْتُبُ: مبنی بر سکون
أين: مبنی بر فتحه	مَنْ: مبنی بر سکون

نکته ۲: کلمات مبنی که به (الف) ختم می‌شوند، مانند [أَلِي، مَتَى، مَا، هَذَا ...] همیشه مبنی بر سکون هستند.

نکته ۳: در فعل‌های مبنی برای این‌که بدانیم مبنی بر چه هستند، حرکت آخرین حرف اصلی را معیار قرار می‌دهیم:

ذَهَبْتُمْ حَفِظُوا يَحْفَظُونَ
 مبنی بر سکون مبنی بر ضمه مبنی بر سکون

یعنی در فعل‌های مبنی کاری به ضمیر یا شناسه‌ی آخر فعل‌ها نداریم.

۶ کدام نقش‌ها کلمه‌ی معرب را به مبنی تبدیل می‌کنند؟

نقش‌های زیر کلمه‌ی معرب را به مبنی تبدیل می‌کنند.

۱. اسم «لا»ی نفی جنس مانند: لا **مَعْلَمٌ** فِي الصَّفِّ. (مبنی بر فتحه)

۲. منادا:

علم: يا **مُحَمَّدُ** ...

= مبنی بر ضمّ

نکره مقصوده: يا **رَجُلٌ** ...

به عبارت دیگر کلمه‌ی (معلم) در مثال بالا چون بعد از لای نفی جنس آمده است مبنی به شمار می‌رود ولی همین کلمه در جای دیگر و در نقش‌های دیگر

معرب به شمار می‌رود، هم‌چنین کلمات (محمد) و (رجل) چون منادا واقع شده‌اند مبنی هستند.

۲. انواع اعراب:

در این درس یاد می‌گیریم که مثلاً علامت یک کلمه منصوب فقط (ت یا ء) نمی‌باشد، بلکه (الف، ی...) نیز جزو علامت‌های نصب می‌باشند، یا علامت یک کلمه‌ی مرفوع فقط (ت، ء) نمی‌باشد بلکه (واو، الف، ...) نیز جزو علامت‌های رفع هستند و اسم هر کدام از این علامت‌ها چیست. به نمودار انواع اعراب و سؤال‌های بعد از نمودار توجه کنید:

نمودار ۱۲: انواع اعراب (ظاهری - تقدیری - محلی)

۱. البته جمع مذکر سالم یا مثنی در صورتی که مضاف‌الیه داشته باشند، «نون» آن‌ها حذف می‌گردد. مانند: معلمون + المدرسة ← معلمو المدرسة

بنابراین می‌گوییم رفع جمع مذکر با «واو» است و نصب یا جر آن با «ی» است و همچنین در اسم‌های مثنی.

۲ و ۳. باید توجه داشت که جمع‌های مؤنث سالم فقط در حالت نصب اعراب فرعی «نیایی» دارند و در حالت‌های دیگر کاملاً معمولی هستند، «یعنی رفع آن‌ها با ت یا ء و جر آن‌ها با ی یا یم» می‌باشد و همچنین غیرمنصرفها فقط در حالت جر «آن هم تحت شرایطی» اعراب فرعی دارند.

۱ اعراب ۱۴ صیغهی فعل مضارع:

برحسب صیغه‌های آن، اعراب آن دارای یکی از حالت‌های زیر است:

✓ صیغه‌های معرب

- صیغه‌های بدون نون مانند (یَعْرِفُ ...) ← ظاهری اصلی

- صیغه‌هایی که نون دارند (به‌جز ۶ و ۱۲) ← ظاهری فرعی

✓ صیغه‌های مبنی (یعنی ۶ و ۱۲) ← اعراب محلی

۲ فعل مضارعی که به حرف عله ختم شده است، مانند (يُدْعُو، يَسْقِي، يَهْدِي ...) در حالت‌های رفع، نصب و جزم چه نوع اعراب‌هایی دارد؟

- در حالت رفع (مانند يَدْعُو ...): بدون حرکت ← تقدیراً مرفوع
 - در حالت نصب (مانند لَنْ يَدْعُو ...): کاملاً طبیعی و با َ ← ظاهری اصلی
 - در حالت جزم (مانند لَمْ يَدْعُ ...): با حذف حرف عله ← ظاهری فرعی

البته باید توجه داشت:

فعل‌هایی مانند (يُرْضَى، يَبْقَى، يَنْهَى ...) که به (الف) ختم شده‌اند علاوه بر رفع در حالت نصب نیز دارای اعراب تقدیری‌اند (یعنی بدون حرکت می‌آیند).

۳ فی آی الأجوابة ما جاء إعراب الفعل المضارع فرعياً؟

- (۱) أنتم لم تتكاسلوا في أعمالكم و سوف تنجحون
 (۲) أتأمرون الناس بالبرّ و تنسون أنفسكم
 (۳) يا صديقي لا ترم الأوراق في الصفّ
 (۴) يخاطب القرآن جميع أبناء البشر و يرشد إلى طريق الحقّ

پاسخ: گزینه‌ی ۴

در گزینه‌ی (۴) فعل‌های (يخاطب) و (يرشد) دارای اعراب ظاهری اصلی هستند نه فرعی. در گزینه‌های (۱) و (۲) فعل‌های (تتكاسلوا، تنجحون)، (تأمرون، تنسون) دارای اعراب ظاهری فرعی با بودن یا نبودن نون و در گزینه‌ی (۳) فعل نهی (لا ترم) مجزوم با حذف حرف عله و در نتیجه اعرابش فرعی است.

۳ نون در آخر اسم‌های مثنی مانند (معلمان، مُعلمين ...) یا جمع‌های مذکر سالم مانند (معلمون، معلمين ...) چه نقشی دارد؟ و چه هنگام باید حذف گردد؟ هیچ نقشی ندارد و اگر بعد از این کلمات مضاف‌الیه بیاید این نون باید حذف گردد:

... معلمون + القرية ← ... معلمو القرية

... والدين + ك ← ... والديك

۴ نون در فعل‌های مضارع چه حالت‌هایی دارد؟ و چه هنگام باید حذف گردد؟

نون انتهای صیغه‌های مضارع، به‌جز صیغه‌های (۶ و ۱۲) که ضمیر مرفوعی است و هیچ‌گاه حذف نمی‌گردد در بقیه‌ی صیغه‌ها نشانه و علامت اعراب می‌باشد و بودنش نشانه‌ی رفع و نبودنش (در صورت محذوف بودن آن) نشانه‌ی جزم یا نصب می‌باشد.

يعرفان، يعرفون ← مرفوع با ثبوت نون

لم يعرفا، لن يعرفوا ← مرفوع یا منصوب با حذف نون

۵ آیا اعراب جمع‌های مؤنث سالم مانند (مؤمنات، تلميذات ...) همیشه و در همه‌ی موقعیت‌ها فرعی است؟ غیرمنصرف‌ها چطور؟

جمع‌های مؤنث سالم که فقط در حالت نصب یعنی مثلاً (مفعول‌به، حال، خبر کان ...) باشند دارای اعراب غیراصولی (کسره به جای فتحه) هستند و غیرمنصرف‌ها مانند (ایران، مزارع، أفضل ...) فقط در حالت جر آن هم به شرطی که (ال) یا (مضاف‌الیه) نداشته باشند، دارای اعراب فرعی هستند.

۳ مَبَيَّنْ جمع مؤنث سالم إعرابه ليس فرعياً:

- (۱) بلاشك إِنَّ الحسنة تَهْدِي السَّيِّئَاتِ.
 (۲) في هذه الجلسات تُطرح موضوعات و مباحث مختلفة.
 (۳) سَمِعْتُ حكايات عجيبة عن هذه الظاهرة.
 (۴) إِنَّ الحيوانات قادرة على تحمّل البرد في اوقات الشتاء.

پاسخ: گزینه‌ی ۲

در گزینه‌ی (۲) کلمه‌ی (الجلسات) (عطف بیان) و مجرور است. کلمه‌ی «موضوعات» مرفوع است و هر دو اعراب اصلی دارند اما در گزینه‌های دیگر کلمات (الحسنة، السيئات، حكايات، الحيوانات) منصوب‌اند و اعراب فرعی دارند.

دقت کنید که در گزینه‌ی ۴ کلمه‌ی (اوقات) جمع مکسر (وقت) است و جمع مؤنث سالم نمی‌باشد و از سؤال مورد بحث ما به دور است.

۶ کلمات (أب) و (أخ) که از اسماء خمسسه هستند، علاوه بر اعراب ظاهری فرعی به حروف چه نوع (اعراب)هایی ممکن است داشته باشند؟

به مثال‌ها توجه کنید:

۱. جاء أَبُوكَ ← مرفوع با واو ← ظاهری فرعی

۲. جاء أَبِي ← مرفوع با ئِ ← ظاهری اصلی

۳. جاء أَبِي ← بدون حرکت ← تقدیری

یعنی این کلمات اگر با (ي) متکلم بیایند دارای اعراب تقدیری و در صورتی که (ال) یا مضاف‌الیه نداشته باشند، یعنی (مانند حالت دوم) دارای اعراب ظاهری اصلی با حرکات (ئِ، ؤِ، بٍ) خواهند بود.

۷ آیا هر اسمی که به (ي) ختم شده باشد دارای اعراب تقدیری است؟

خیر، (ي) تشدید دار هم‌چنین (ئِ) ماقبل سکون هرگز اعراب تقدیری نمی‌سازند. دقت کنید (ي) تشدید دو حالت دارد:

۱. در کلماتی مانند انسانی، ایرانی، قوی ... ← اعراب ظاهری اصلی

۲. در کلماتی مانند معلّمی (معلّمین + ي)، والدی (والدین + ي) ... ← اعراب ظاهری فرعی با حروف یعنی مانند اسم‌های جمع مذکر سالم یا مثنی‌ها. خلاصه این‌که، (ي) تشدید دار و (ي) که قبل از آن‌ها (الف) مثنی یا واو جمع مذکر سالم باشد اعراب تقدیری به وجود نمی‌آورد.

🔒 **۸** في أي الأوجه جاء الإعراب التقديري؟

(۲) سافر والدي إلى مدينة أصفهان

(۱) سلّمت على صديقي و رحبتّ بهما

(۴) رأيت والديّ مسرورين

(۳) رجع والداي و تكلمت معهما

پاسخ: گزینه‌ی ۲

در گزینه‌ی (۲) والدي (والد + ي) دارای اعراب تقدیری است.

■ بررسی سایر گزینه‌ها:

گزینه‌ی (۱): صديقي (صديقين + ي) ← اعراب فرعی و مجرور با (ي)

گزینه‌ی (۲): والداي (والدان + ي) ← اعراب فرعی و مرفوع با (الف)

گزینه‌ی (۳): والديّ (والدین + ي) ← اعراب فرعی و منصوب با (ي)

۸ کدام کلمات بدون حرکت می‌آیند یعنی دارای اعراب تقدیری هستند؟ کدام‌یک از آن‌ها استثناء‌پذیر است؟

کلماتی مانند (قاضي، عالي، ماضي) چه هنگام به صورت قاضٍ، عالٍ، ماضٍ ... و می‌آیند (یعنی «ي» آن‌ها حذف می‌شود و با تنوین کسره می‌آیند)؟ همان‌طور که در نمودار اول این درس مشخص است، کلمات مقصور، منقوص و اسمی که (ي) متکلم به آن متصل شده باشد و هم‌چنین فعل مضارع ناقص^۱ دارای اعراب تقدیری‌اند یعنی حرف آخر آن‌ها بدون حرکت می‌آید.

(استثناء):

اسم‌های منقوص، اگر منصوب واقع شوند اعراب ظاهری اصلی دارند، یعنی می‌توانند فتحه بگیرند.

اما (ي) آخر اسم‌های منقوص چه هنگام با ـِ جایگزین می‌شود:

اسم‌های منقوص اگر معرفه نباشند و منصوب هم نباشند باید (ي) آخر آن‌ها حذف گردد و با تنوین ـِ بیایند. مانند:

✓ جاء وَالِ ← (وَالِ) فاعل و تقدیراً مرفوع

✓ سلّمت على وَالِ عَادِلِ ← (وَالِ) مجرور تقدیراً به حرف جر

یعنی این قبیل کلمات اگر (ال) بگیرند یا منصوب باشند نباید (ي) آخر آن‌ها حذف گردد.

 ٥١. عَيِّن العبارة التى ما جاءَ فيها الاعراب الفرعى:

- (١) يَكُونُ التلاميذُ ناجحين.
 (٢) فوقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عِلْمٌ.
 (٣) فالتَّجَاعُ بِالْأَعْمَالِ لَا بِالْأَقْوَالِ
 (٤) لماذا لاتفعلان الخير؟

٥٢. فى اى الاجوابه جاء الاعراب التقديرى؟

- (١) هذا التلميذ قوئى.
 (٢) سافر والداي
 (٣) احبّ والدي كثيرأ
 (٤) نصحتُ ولدي

٥٣. مَبِّز العبارة التى لاتشتمل على علامة الاعراب الفرعية:

- (١) إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ.
 (٢) اِقْرَأِ العبارات التالية ثم تَرْجُمُهَا الى الفارسية.
 (٣) اصل العالم سرّ غامض و الآية تُخبر العالمين عن هذه الحقيقة.
 (٤) لا تُحَسِبِ المجدَّ تمرأ أنت آكله لن تَبْلُغِ المجدَّ حتى تَلْعَقَ الصبر.

٥٤. ما هو نوع البناء فى الافعال التالية بالترتيب: (حَافَظُوا - يُنْصَرْنَ)؟

- (١) حذف النون - الفتح
 (٢) الضمّ - الفتح
 (٣) الضمّ - السكون
 (٤) السكون - السكون

(سراسرى - ٩٠)

٥٥. عَيِّن المعتل منصوباً بفتحة ظاهرة:

- (١) إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خَادِعُهُمْ.
 (٢) لاشكّ، إنّ الله لن يهدي القوم الظالمين و لا يرحمهم.
 (٣) البرّ أنْ تُعْمَلَ فى السرِّ عملُ العلانية و لا تظلم أحداً.
 (٤) أَحْسَبَ الناسُ أَن يُتْرَكُوا أَن يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لَا يُفْتَنُونَ.

٥٦. فى اى الأجابة التالية جاء الفعل مبنياً على السكون؟

- (١) لا تحزن، إنّ الله معنا
 (٢) لم يقبلُ الشباب التحلّل^١
 (٣) خَلَقْنَا الانسان ضعيفأ
 (٤) فأما من ثَقُلَتْ موازينه

٥٧. ما هو نوع اعراب ما تحته خط فى: [يا عَقِيلِ، لاشيء فى المنزل]؟

- (١) ظاهرى (اصلى) - تقديرى
 (٢) ظاهرى - محلى
 (٣) محلى - محلى
 (٤) محلى - تقديرى

٥٨. مَبِّز الفاعل المعرب بالاعراب الظاهرى:

- (١) ذهب هؤلاء المؤمنون الى المسجد.
 (٢) لعب اولئك الاطفال فى الرقاق
 (٣) جلس هذا المعلم على الكرسي.
 (٤) رجع هذان التلميذان من المكتبة

٥٩. ما هو الخطأ فى نوع الاعراب فى ما تحته خط:

- (١) التلميذال لم يرجعا من المدرسة : مجزوم به حذف النون اعرابها ظاهرى فرعى
 (٢) لن يحكي قصه: منصوبة بالفتحة اعرابها ظاهرى اصلى
 (٣) الرجل لم يسبق الشجرة: مجزوم با حذف حرف العه اعرابها ظاهرى فرى
 (٤) شاهدتُ معادن الذهب^٢: منصوب بالفتحة - اعرابها ظاهرى فرعى

٦٠. ما هى علامت الاعراب فى الكلمات التى تحتها خط بالترتيب: [المؤمنون (ايخافون من الظالمين و يساعدون المساكين)]

- (١) واو، واو، ين
 (٢) الواو، النون، الفتحه
 (٣) ن، واو، ي
 (٤) ون، واو، ين

۵۱. (۳) در بقیه گزینه‌ها کلمات [ناجین، ذی و فعل لاتفعلان (مرفوع با نون)] دارای اعراب فرعی هستند.

۵۲. (۴) (ی) تشدیددار هم‌چنین (ی) که انتهای اسم مثنی یا جمع مذکر سالم آمده باشد مانند گزینه‌ی (۲) این سؤال اعراب تقدیری نمی‌سازند. بنابراین: کلمات (قویّ) و (الدّیّ) در گزینه‌های (۱) و (۳) اعراب ظاهری اصلی دارند و (والدا + ی) در گزینه‌ی (۲)، اعراب ظاهری فرعی دارد.

۵۳. (۴)

■ بررسی سایر گزینه‌ها:

گزینه‌ی ۱: کلمه‌ی یَغْبِرُوا (منصوب با حذف نون)

گزینه‌ی ۲: کلمه‌العبارات (منصوب با کسره)

گزینه‌ی ۳: کلمه‌العالمین (منصوب با ی) دارای اعراب فرعی هستند.

۵۴. (۳) معیار حرکت آخرین حرف اصلی است، حافظُوا (مبنی بر ضم) و ینصِرْنَ (مبنی بر سکون) می‌باشند

۵۵. (۲) (بهدی) در گزینه‌ی ۲ منصوب بافتحه و دارای اعراب ظاهری اصلی است.

۵۶. (۳)

■ بررسی سایر گزینه‌ها:

گزینه‌های ۱ و ۲: اصلاً مبنی نیستند.

گزینه‌ی ۴: مبنی بر فتحه می‌باشد.

۵۷. (۳) منادای علم و اسم لای نفی جنس مبنی‌اند و دارای اعراب محلی هستند.

۵۸. (۴) در گزینه‌ی (۴) کلمه‌ی فاعل است و چون مثنی می‌باشد اعراب ظاهری فرعی دارد نه محلی اما در بقیه گزینه‌ها، کلمات (هولاء ، اولتک و هذا) به ترتیب

فاعل‌اند و اعراب محلی دارند.

صفت (اگر مشتق باشد).

یادآوری: اولین کلمه بعد از اسم‌های اشاره اگر دارای (ال) باشد یا: عطف بیان (اگر جامد باشد)

۵۹. (۴) (معادن) با وجود غیرمنصرف بودن چون منصوب واقع شده است (نقش مفعول‌به دارد) اعراب ظاهری اصلی دارد نه فرعی. غیرمنصرف‌ها فقط در حالت

جر (انهم تحت شرایطی) اعراب فرعی دارند.

۶۰. (۲) (نون) در اسم‌های مثنی یا جمع مذکر سالم جزء علامت اعراب نمی‌باشد. یعنی در کلماتی مانند (مؤمنون، مسلمون) باید بگوییم مرفوع با (واو) اند نه (ون) یا

در کلماتی مانند (مؤمنین، تلمیذین ...) باید بگوییم منصوب یا مجرور با (ی) هستند نه (ین).

(المساکین) جمع مکسر و اعراب ظاهری اصلی، بافتحه دارد.